

Tuomo Polvinen

* 2.12.1931 † 22.1.2022

Professori Tuomo Ilmari Polvinen kuoli Helsingissä 22.1.2022 täytettyään 90 vuotta vain noin kuukautta aiemmin. Hän oli syntynyt Helsingissä 2.12.1931. Polvinen tunnettiin näkyvänä tutkimuksen ja tyylin mestarina, historiantutkijana, joka teki merkittävän uran myös arkistolaitoksessa. Laajan tuotannon takana oli mainio seuramies, historiallisten anekdoottien muistaja ja kertoja. Tuomo Polvinen oli pidättyvä herrasmies, joka harkitsi tarkoin kannanottonsa. Hänen syvälliseen asiantuntemukseensa perustuneet mielipiteet saivat arvovaltaa.

Polvisen isoisällä kultaseppä Tuomas Polvisella oli Pietarissa Gorohovaja-kadun varrella maineikas liike, jonka taidokkaat tuotteet tyydyttivät keisarillisen pääkaupungin ylimystön vaativaa, mutta usein oikuttelevaa makua. Vain hieman ennen ensimmäisen maailmansodan syttymistä isoisä siirsi liikkeensä Mikkeliin. Yhteys vallankumouksen jälkeiseen Neuvostoliittoon säilyi, kun Tuomon tati työskenteli Suomen Moskovan-lähetystössä. Vuorineuvos Johan Nykopp kertoo muistelmissaan, miten ”neiti Polvinen” oli J. K. Paasikiven mukana talvisodan rauhanneuvotte luissa Moskovassa maaliskuussa 1940. Lähetystössä palvellessaan neiti Polvinen

sai usein kuulla temperamentikkaan valtioneuvoksen kannanottoja, purevuudessaan verrattomia ajan kuvia.

Ylioppilaaksi kirjoitettuaan Tuomo Polvinen lähti opiskelemaan historiaa. Suvun värikäs historiallinen tausta lienee vaikuttanut tähän sekä myös kiinnostukseen suuren naapurin kieleen ja kulttuuriin. Helsingin yliopiston venäjän kielen lehtorin ja myöhemmin professorin Igor Vahroksen luennoille ilmestyi 1950-luvun alkupuolella nuori historian ylioppilas Tuomo Polvinen. Venäjän kielen käytännön harrastusta Polvinen jatkoi tätinsä kanssa.

Ennen valmistumistaan filosofian kandidaatiksi Polvinen oli tullut mukaan professori Arvi Korhosen lisensiaattiseminaariin. Korhonen ohjasi oppilaitaan tutki maan joko vieraiden maiden keskeisiä historiallisia ongelmia tai Suomea kansainvälisen tapahtumasarjan osana. Kun Korhonen tunsu hyvin nuoren opiskelijan Venäjän harrastuksen, hän ohjasi Polvisen pohtimaan kysymystä, mikä merkitys Suomen rautateillä oli Venäjän politiikassa. Polvinen väitteli kolmekymmenvuotiaana vuonna 1962 tutkimuksella *Die finnischen Eisenbahnen in den militärischen und politischen Plänen Russlands vor dem Ersten*

Weltkrieg. Vaikka aihe rajoittui Suomeen, osoitti se samalla, kuinka vaikeaa oli sovittaa yhteen sotaan valmistautuvan Venäjän keisarikunnan ja autonomiansa puolesta taistelevan Suomen suuriruhtinaskunnan erilaisia etuja, näkökantoja ja motiiveja.

Polvinen valmisteli väitöskirjansa työn ohella. Siihen hänelle tarjoutui hyvä mahdollisuus, kun hänet heti maisteriksi valmistuttuaan oli otettu valtionarkiston arkistoavustajan tehtävään. Syvällisen arkistoaineiston tuntemukseen perustuvasta historiantutkimuksesta tuli tärkeä osa Tuomo Polvisen tutkijaprofilia.

Arkistouran alku sattui vaiheeseen, jossa kansainvälinen arkistoyhteistyö eli voimakasta nousukautta ja valtionarkistossa panostettiin uuden teknologian käyttöönottoon. Valtionarkistonhoitajana toiminut Yrjö Nurmio oli erinomainen esikuva nuorelle Polviselle. Nurmio korosti arkistojen asemaa humanististen tieteiden tärkeimpänä infrastruktuurina. Hän oli aktiivinen tutkija Helsingin yliopiston poliittisen historian dosenttina, tieteellisten seurojen esimiehenä ja Suomalaisen Tiedeakatemian jäsenenä. Nurmio otti uuden arkistoharjottelijan nopeasti mukaansa samaan aikaan käynnistymässä oleviin hankkeisiinsa. Erityisen hyvä avu oli Polvisen hyvä venäjänkielen taito ja Venäjän historian ja venäläisten aineistojen tuntemus.

Valtionarkisto oli vuonna 1955 esittänyt juuri perustetulle Suomen ja Neuvostoliiton tieteellis-tekniselle yhteistyökomitealle Suomea koskevien keskeisten asiakirjojen mikrofilmausta. Neuvostoliitto hyväksyi yhteistyötarjoituksen ja molemmat osapuolet lähettivät delegaation tutustumaan sopiviin vaihtokohteisiin. Tuomo Polvinen oli alusta asti mukana tässä tieteellisessä yhteistoiminnassa. Hän opasti Suomeen

saapuneita neuvostoliittolaisia arkistoasiantuntijoita Suomen arkistojen käyttöön, joka avoimuudellaan erosi selvästi Neuvostoliiton arkistoista, jotka olivat paljon suljettumpia. Suomeen onnistuttiin saamaan vaihto-ohjelman ansiosta 1950-luvulla kaikkiaan 170 000 mikrofilmikuvaa Neuvostoliiton arkistoissa olevasta Suomea koskevasta arkistoaineistosta. Yhteistyön ansiosta ovet avautuivat myös arkistoihin Viroon, jossa tasavallan presidentti Urho Kekkosen vierailu Tarttoon vuonna 1964 avasi laajemmin yhteistyötä, joka jatkui seuraavina vuosina ja vuosikymmenellä opetusministeriön myöntämällä erityisrahoituksella.

Yhteisissä arkistohankkeissa solmitut suhteet edistivät Polvisen tutkimustoimintaa. Hänen aloitteestaan syntynyt projekti ja sen saavutukset kuvattiin tarkasti vuonna 1983 ilmestyneessä julkaisussa *Suomen ja Neuvostoliiton väliset suhteet 1948–1983. Asiakirjoja ja aineistoja* (1983). Teoksen toimituskunnassa olivat tutkijoiden lisäksi ankureina opetusministeriöstä korkeakoulu- ja tiedeosaston tehtävissä 1960-luvulta lähtien toiminut kansliapäällikkö Jaakko Numminen ja hänen seuraajansa Markku Linna.

Polvinen oli kansainvälisesti suuntautunut. Hän syvensi tieteen ja arkistokentän tuntemustaan ja kielitaitoaan työskentelemällä eri tehtävissä ulkomaiden yliopistoissa. Hän oli Moskovassa Lomonosovin yliopistossa historiatieteen aspiranttina sekä työskenteli Marburgin yliopiston Itä-Euroopan historianlaitoksen assistenttina. Marburgin kausi oli merkittävä, sillä hän pääsi siellä maineikkaan Peter Scheibertin tutkijaryhmään.

Lukevan suomalaisyleisön tietoisuuteen Polvinen nousi läpimurtotutkimuksellaan *Suomi suurvaltojen politiikassa* (1964, ruotiksi 1969). Kirja herätti sotavuodet kokeneessa sukupolvessa niin ihastusta kuin

hämmennystäkin. Kiitosta sai kirjan tiukan looginen, viileän selkeä ja tyyllisesti nautittava ote. Tutkimuksessa Suomi asetettiin objektiksi suuressa toisen maailmansodan sotilaallisessa ja poliittisessa pelissä, jossa ”vallinneessa kansainvälisessä anarkiassa oman valtion etu merkitsi kaiken muun läpuolelle asetettavaa periaatetta”.

Polvisen seuraava suurtyö oli *Venäjän vallankumous ja Suomi* (1967, 1971). Harvoin uusimman ajan historiantutkija valitsee näin arkaluontoista ja suuria poliittisia intohimoja herättävää tutkimuskohdetta. Työ osoitti Polvisen perusteellisen Venäjän historian asiantuntemuksen sekä taidon pysyä laajan arkistoaineiston realiteettien pohjalla. Hän korosti tutkimuskohteen suurta ongelmallisuutta, kun vastakkain olivat Suomen kansan suvereniteetti ja bolshevikkinen maailmanvallankumous. Suomen itsenäisyyden tunnustaminen ei Polvisen mukaan ollut Leninille itsetarkoitus, vaan ennen kaikkea välikappale sosialistisen vallankumouksen toteuttamiseksi Suomessa. Omana aikanaan tutkimustulos oli rohkea, sillä se näytti himmentävän Leninin sankarikehää Suomen itsenäisyyden tunnustamisessa ja osoitti pikemminkin hänen vaikuttaneen vuoden 1918 tapahtumiin Suomessa. Polvisen viileä objektiivisuus sai tunnustusta ja luottamusta myös Neuvostoliiton historiantutkijoiden ja tiedehallinnon piirissä: hän toimi Suomen ja Neuvostoliiton tieteellis-teknisen yhteistoimintakomitean historiatiyöryhmän puheenjohtajana ja yhteistoimintakomitean jäsenenä.

Arkistouran jälkeen Polvinen jatkoi tutkimuksen parissa. Englannissa, Ruotsissa, Suomessa ja Yhdysvalloissa oli toista maailmansotaa ja osin sen jälkeistään aikaa koskevat aineistot avautuneet tutkijoiden käyttöön. Myös Neuvostoliitosta alkoi tih-

kua materiaalia. Tätä kaikkea Polvinen hyödynsi, kun syntyi trilogia *Barbarossasta Teheraniin, Teheranista Jaltaan ja Jaltasta Pariisiin rauhaan* (1979–1981). Tässä Polvinen kirjoitti perusteellisemmin samasta aihepiiristä kuin oli tehnyt aiemmin 1960-luvulla. Teossarja sai kauttaaltaan ylistävät arviot. Kyseessä onkin Suomen historian keskeinen perusteos, joka käsittelee maamme historian kohtalokkaimpia ja samalla merkittävimpiä vuosia. University of Minnesota Press julkaisi 1987 englanninkielisenä teossarjan yhteenvedon *Between East and West. Finland in International Politics, 1944–1947*. Tämä teos on yksi tärkeimmistä kansainvälisillä kielillä julkaistuista Suomen toisen maailmansodan jälkeistä asemaa analysoivista teoksista.

Trilogian jälkeen Polvinen siirtyi toiselle alueelle – hänestä tuli henkilöhistorioitsija, joka asetti kohdehenkilönsä laajempiin historiallisiin ja yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä. Tutkimuksessaan *Valtakunta ja rajamaa. N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904* (1984) hän osoitti, että Venäjä tarkasteli Suomea sotilaspoliittiselta kannalta ja sen vuoksi lähetti sotilaan Suomea rauhoittamaan. Polvisen mukaan Nikolai II oli joutunut 1890-luvun lopulla pohtimaan, kuinka Jumala auttaisi häntä ”löytämään tarpeellisen, kunniallisen ja hyödyllisen ihmisen” rajamaan kenraalikuvernööriksi. Tehtävään löytyi – Jumalan avulla tai ilman – Nikolai Bobrikov. Kun Bobrikov sai surmansa, Nikolai II piti sitä päiväkirjansa mukaan kyllä suunnattomana ja korvaamattomana menetyksenä, mutta siirtyi sitten pohtimaan päivän sääoloja: valtakunnan kannalta oli sittenkin kyse rajamaasta, kun taas Suomen näkökulmasta kyse oli suorastaan olemassaolosta. Polvisen teos sai kansainvälisestikin ylistävät

arvioinnit jätävän kokonaishallinnan ja esitystapansa johdosta.

J. K. Paasikiven kuoleman jälkeen sekä Alli Paasikivi että Urho Kekkonen olivat esittäneet Arvi Korhoselle, että tämän tulisi – Paasikiven hyvänä ystävänä – ryhtyä valtiomiehen elämäkerran kirjoittajaksi. Korhonen kieltäytyi perustellusti, sillä Paasikiven yksityisarkisto jäi Paasikiven oman tahdon mukaisesti tutkijoiden ulottamattomiin 25 vuoden ajaksi. Kun tämä tehtävä sitten avautui, Tuomo Polvinen nousi lähes itsestäänselvyysnä työn tekijäksi. Hän kuitenkin oikeutetusti edellytti, ettei kyseessä olisi legenda jo eläessään -tyyppinen historiikki, vaan korkeat laatuvaatimukset täyttävä tutkimus. Tuloksena on massiivinen, koko Suomen historiaa ja sen kansainvälisiä yhteyksiä käsittelevä viisiosainen teossarja, joka käsittelee maamme historiaa 1800-luvun lopulta 1950-luvulle. Polvinen on kiteyttänyt tähän tutkimukseen sen laajan tuntemuksen, jonka hän oli sisäistänyt Venäjä-tuntemuksessaan ja perehtyessään eri maiden arkistoihin. Samalla J. K. Paasikivi -elämäkerta tekee kronologisen yhteenvedon siitä, mikä on Tuomo Polvisen tieteellisen tutkimustyön sisältö.

Polvisen laajan ja tasokkaan tutkimustyön taustalla oli – kiistämättömän lahjakkuuden lisäksi – rahoituksen löytäminen. Hän työskenteli 1960-luvulla assis-

tenttina niin Helsingin yliopistossa kuin myös Marburgissa. Valtion humanistisen toimikunnan vanhempi tutkija Polvinen oli 1965–1968. Ennen tultuaan nimitetyksi valtionarkistonhoitajaksi Polvinen ehti palvella muutaman vuoden Tampereen yliopiston yleisen historian professorina. Arkistolaitoksen johdon jälkeen Polvinen tuli nimitetyksi Helsingin yliopiston yleisen historian, erityisesti uusimman ajan historian professoriksi, jossa virassa hän toimi aina eläkkeelle siirtymiseen asti. Tutkimustyön kannalta olennaisia olivat erilaiset virkavapaudet ja mahdollisuudet kuten Suomen Akatemian tutkijaprofessuurit vuosina 1979–1989 ja 1992–1995 sekä muu rahoitus.

Tuomo Polvisen laadukkaat tutkimukset osuivat ajan hermolle ja niistä keskusteltiin laajalti – kuten tehdään edelleenkin. Kustantajansa WSOY:n oli helppo ottaa hänen työnsä julkaisulistalleen. Polvisen työ ei jäänyt omana aikanaan huomiotta ja hän sai merkittäviä kunnianosoituksia. Näitä olivat muun muassa Suomen Kulttuurirahaston sekä Alfred Kordelinin yleisen edistys- ja sivistysrahaston tunnustuspalkinnot. Polvinen kutsuttiin Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi vuonna 1971. Hän oli myös Venäjän humanististen tieteiden akatemian jäsen. Hän sai kahdesti valtion tiedonjulkistamispalkinnon.

Hannu Heikkilä ja Jussi Nuorteva

Kuva: Kari Santala / Otavamedia /
Journalistinen kuva-arkisto JOKA /
Museovirasto